

نقش آموزش‌های مدرسه‌ای در کاهش آسیب‌های اجتماعی شهری

بررسی موردی: نواحی جنوب و شرق تهران

ناهید فلاحیان¹

تاریخ دریافت: 1394/10/08

تاریخ پذیرش: 1394/12/25

از صفحه 35 تا 60

پژوهشنامه جغرافیای انسانی

سال چهارم، شماره سیزدهم، بهار 1395

چکیده

رشد کلانشهرها همواره با مشکلات بسیاری از جمله نابرابری‌های فضایی، حاشیه‌نشینی و فراوانی آسیب‌های اجتماعی همراه بوده است. یکی از راهبردهایی که در زمینه کاهش آسیب‌های اجتماعی و ارتقاء امنیت در مناطق کم توسعه یافته شهری، کمتر مورد توجه قرار گرفته لزوم تقویت دستگاه‌های نظارتی و تربیتی و آموزش‌های شهروندی به ویژه استفاده از پتانسیل مدرسه و نقش فراگیر آن است. کودکان و نوجوانان به ویژه در مناطق حاشیه‌ای و فقیرنشین شهرها در بستر ناامنی بزرگ می‌شوند و آموزش‌های مدرسه - محور پیشگیری و مقابله با رفتارهای پرخطر، در این مناطق الزامی است. در کشور ما در سال‌های اخیر با تدوین اسناد راهبردی و ورود مباحث پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی به دو کتاب درسی دوره متوسطه اول تلاش‌هایی در این زمینه آغاز شده است. این مقاله قصد دارد نقش و ضرورت‌های برنامه‌ها و آموزش‌های مدرسه - محور را در کنترل و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای و جرم خیز تهران بررسی و موانع و راهکارهای عمده در این مسیر را نشان دهد.

نوع پژوهش کار بردی و روش تحقیق آن توصیفی - پیمایشی بوده و اطلاعات مورد نیاز بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه نظر سنجی فراهم شده است. جامعه آماری پژوهش، دبیران مدارس پسرانه دولتی دوره متوسطه اول بوده که با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای، دبیران 6 منطقه از مناطق نوزده گانه آموزش و پرورش تهران که در جنوب و شرق قرار گرفته، انتخاب شدند. نتایج پژوهش ناکافی و غیر موثر بودن اقدامات انجام شده و همچنین عمده‌ترین موانع و مشکلات آموزش‌های پیشگیری مدرسه - محور را نشان می‌دهد و لزوم و فوریت تدوین برنامه‌های ویژه در مدارس مناطق در معرض آسیب، احیای پست مشاوره کار آمد در همه مدارس و مشارکت و حمایت گسترده مالی و فرهنگی نهادها و سازمان‌های محلی بویژه نیروی انتظامی را از برنامه‌های پیشگیری در مدارس این مناطق پیشنهاد می‌کند.

کلید واژه‌ها: آسیب‌های اجتماعی شهری، پیشگیری از رفتارهای پرخطر، تهران، امنیت شهری، آموزش شهروندی.

1- استاد یار و عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی.

الگوی توسعه شتابان شهرنشینی، به‌ویژه رشد کلان شهرها با مشکلات عدیده‌ای از جمله گسست‌های فضایی و حاشیه‌نشینی و آسیب‌های اجتماعی همراه است. مهاجرت به مفهوم حرکت جمعیت از روستا به شهر تا آنجا که به عرصه‌های اجتماعی جامعه شهری مربوط می‌شود از دو منظر اهمیت دارد: مهاجرت خود به عنوان یک آسیب اجتماعی و مهاجرت به مثابه زمینه‌ساز برخی آسیب‌های اجتماعی (علی اکبری، 1383: 55). کلانشهر تهران در کنار مسائل و مشکلات متعددی که به واسطه توسعه روزافزون خود با آن دست به گریبان است به نحو بارزتری نسبت به سایر کلان شهرها با پدیده حاشیه‌نشینی مواجه شده است و توسعه مناطق حاشیه‌ای تهران به‌ویژه مناطقی که به واسطه تبیین جامعه‌شناختی به عنوان مناطق حاشیه‌نشین (به مفهوم اجتماعی آن) محسوب می‌شوند، دورنمای امیدوارکننده‌ای ندارند اما بنا به ماهیت و ساخت اجتماعی، جغرافیایی، فضایی و نوع روابط اجتماعی از شدت، تنوع و گستره خاصی برخوردارند (بیات، 1394: 2). بررسی‌ها و پژوهش‌های مربوط به شاخص‌های توسعه و استانداردهای زندگی، تفاوت‌های چشمگیری را در بین مناطق تهران به‌ویژه مناطق شمال و جنوب و نواحی حاشیه‌ای نشان می‌دهد.

زندگی در مناطق حاشیه‌ای و جرم‌خیز تمایل به جرم را در افراد افزایش می‌دهد. تحلیل فضای بزهکاری مبین این است که به طور کلی در بعضی بخش‌های شهر به دلیل ساختار و بافت کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، میزان وقوع بزهکاری و جرم زیاد است (گرینبرگ، 1984: 47).

تاکنون در زمینه علل و عوامل بروز آسیب‌ها و جرایم شهری در مناطق حاشیه‌ای، فقیر نشین و کمتر توسعه یافته کلانشهرها، مطالعات و پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است و عمدتاً رفع این آسیب‌ها در گرو اجرای برنامه‌های بنیادین برای رفع فقر و محرومیت اقتصادی و توانمندسازی این مناطق در تسهیلات و خدمات شهری، در نظر گرفته شده است. اما با صحنه گذاشتن بر لزوم این راهکارها باید گفت در زمینه پیشگیری و مقابله با رشد روزافزون آسیب‌ها در مناطق فقیرنشین به نقش و اهمیت آموزش‌های شهروندی به‌ویژه آموزش‌های مؤثر و فراگیر مدرسه‌ای چه در حیطه نظری و چه در بعد اجرایی و عملی، بسیار کم پرداخته شده است.

بیان مسئله

در فرایند برنامه‌ریزی برای یک شهر سالم، کاهش جرم و جنایت در محیط‌های شهری به‌ویژه در حومه‌های شهری یکی از مهم‌ترین اهداف ایجاد شهرسالم به شمار می‌رود (علی اکبری، 1383: 160 به نقل از گردا 1998). آمارها نشانگر رشد کمی و کیفی جرایم در شهر تهران در چند دهه گذشته است. آمارها نشان می‌دهد که حدود یک سوم از سرقت‌های کل کشور در تهران انجام می‌گیرد. همچنین، وضعیت میزان نزاع بیانگر آن است که استان تهران از بیشترین میزان این نوع جرم در کشور برخوردار است. براساس سرکلانتری‌های نیروی انتظامی می‌توان گفت در مناطق 22 گانه شهرداری تهران مناطق 1 و 2 و 5 شهرداری از کمترین میزان جرایم برخوردارند و جرم در مناطق مرکزی و جنوبی میزان بالاتری دارد (قاسمی اردهالی و همکاران، 1394: 36). بنابه گفته فرمانده انتظامی تهران بزرگ در هر 24 ساعت نزدیک به 30 هزار مرتبه زنگ تلفن 110 پلیس پایتخت به صدا درمی‌آید. (1) برپایه گزارش سازمان پزشکی قانونی، پایتخت در نزاع و درگیری خیابانی رکورددارترین منطقه کشور بوده و طبق آمار پلیس فحاشی و توهین 24 درصد از درگیری‌ها و نزاع‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. این درگیری‌ها که معمولاً از خشونت لفظی آغاز می‌شوند عمدتاً حوادث تلخی را رقم می‌زنند و گاه منجر به قتل و مجازات‌های شدید و آسیب‌های تأسف‌بار برای خانواده‌ها می‌گردند. (2) بنا به گفته مدیر کانون اصلاح و تربیت استان تهران سالانه 1700 تا 2000 نفر وارد کانون اصلاح و تربیت می‌شوند. از بین مددجویان 59٪ ترک تحصیل کرده، 13٪ شکست تحصیلی دارند و 12٪ نیز از مدرسه اخراج شده‌اند (3). به طور کلی، جرایم دارای ظرفیت مکانی و زمانی هستند. از نظر توزیع مکانی کانون‌های جرم‌خیز در محلات فقیرنشین و حاشیه‌ای متمرکز می‌شود. برای مثال، یک بررسی میدانی نشان می‌دهد کانون‌های جرم‌خیز در مناطق مرکزی و جنوبی شهر تهران به‌ویژه میدان‌های شوش و راه‌آهن، جوادیه و مولوی و محدوده بازار شکل گرفته است (محمد نژاد حصار، 1391: 1).

نوجوانان با داشتن ویژگی‌هایی از قبیل هیجان‌طلبی، خطرپذیری و تحریک‌پذیری، مستعد آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر هستند. منظور از رفتارهای پرخطر، هرگونه رفتاری است که موجب تهدید سلامت جسمانی و روانی و اجتماعی فرد شود و

این رفتارها از رانندگی مخاطره‌آمیز تا مصرف موادمخدر و خشونت را در برمی‌گیرد (منصور کیایی، 1394: 8).

در بحث پیشگیری و کنترل آسیب‌های اجتماعی توجه به قشر نوجوان و جوان در این مناطق، اهمیت زیادی دارد. امروزه شیوع رفتارهای پر خطر در بین نوجوانان به یکی از تهدیدکننده‌های سلامت اجتماعی تبدیل شده است. طی چند دهه اخیر برنامه‌های آموزش و پیشگیری از رفتارهای پر خطر به منظور توسعه دانش، اطلاعات و مهارت‌های مقابله با آسیب‌های اجتماعی در همه کشورها دارای جایگاه خاصی است. در کشور ما نیز در اسناد تازه تدوین شده بالادستی به این امر اشاره شده است. در وزارت آموزش و پرورش، دفتر مراقبت در برابر آسیب‌های اجتماعی بوجود آمده و این دفتر تلاش‌هایی را در جهت برنامه‌های مقاوم‌سازی دانش‌آموزان آغاز نموده است. در روند تألیف کتاب‌های درسی جدید که از حدود چهار سال قبل آغاز شده موضوعات و مهارت‌های مقابله با رفتارهای پر خطر هر چند به طور اندک به دو کتاب درسی مطالعات اجتماعی و تفکر و سبک زندگی دوره متوسطه راه یافته است. با این حال به نظر می‌رسد این اقدامات اگر چه فی‌نفسه ارزشمندند اما هنوز حتی پاسخگویی نسبی در برابر معضلات رو به افزایش آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر به‌ویژه در مناطق خاص شهری ندارند و نیازها را در این زمینه برآورده نمی‌سازند.

بدون شک افزایش بی‌رویه جرایم و ناهنجاری‌های اجتماعی در شهرها علاوه بر ایجاد حس ناامنی و بدبینی، تأثیرات روحی- جسمی و مالی بر دوش شهروندان می‌گذارد. مهم‌تر اینکه وقوع جرایم، تعقیب و مجازات مجرمین و مقابله با ناهنجاری‌ها مستلزم تشکیلات گسترده قضایی- انتظامی، امکانات وسیع و صرف هزینه‌های گزاف مالی برای دولت و به طور کلی بخش عمومی جامعه است (کلانتری و آیت‌اللهی، 1386: 47). بنابراین لزوم پیشگیری از جرم از طریق دستگاه‌های نظارتی و تربیتی اهمیت و ضرورت خود را نمایان می‌سازد و در این زمینه آموزش و پرورش رسمی با توجه به فراگیر بودن و نقش آن در زندگی نوجوانان و خانواده‌ها جایگاه ویژه‌ای دارد.

این مقاله درصدد است تلاش‌ها و حرکت‌های آغازین آموزش و پرورش را در این زمینه از منظر دبیران مربوطه بررسی و موانع و مشکلات برسر راه این برنامه‌ها را در مناطق آسیب‌پذیر نمایان سازد.

ادبیات و پیشینه پژوهش

در ادبیات نظری و مطالعات انجام شده این بررسی باید به دو مقوله مستعد بودن مناطق حاشیه‌ای و کم توسعه شهرها برای آسیب‌های اجتماعی و نقش آموزش‌های مدرسه‌ای در مقابله با رفتارهای پرخطر و پیشگیری از جرم توجه نمود.

مناطق حاشیه‌ای و فقیر و ظرفیت آسیب‌های اجتماعی

مناطق حاشیه‌ای فرصت‌های متعددی را جهت فعالیت مجرمان از جمله خرید و فروش مواد مخدر، اموال مسروقه، مشروبات الکلی و اعمال خرابکارانه و متجاوزانه و منافی عفت و ... در اختیار مجرمین می‌گذارد. فعالیت‌های بزهکارانه در این مناطق از همان سنین کودکی به عنوان بخشی از بازی‌ها شروع می‌شود. در این مناطق خرده‌فرهنگ‌هایی با تمایل به رکبیک و خشن بودن، تقدیرگرا بودن، لاقیدی و بی‌بندوباری وجود دارد (بیات، 1394: 4 به نقل از کلینوردشاو 1938). مرکز کاهش بزهکاری متعلق به وزارت کشور انگلستان «کانون جرم‌خیز» را بدین شرح تعریف کرده است: یک ناحیه جغرافیایی که در آن وقوع بزه از حد متوسط بالاتر است و یا ناحیه‌ای که وقوع بزهکاری در آن نسبت به توزیع جرم در کل ناحیه متمرکزتر است (کلانتری و توکلی، 1386: 77 به نقل از هوم آنیس: 52).

حاشیه‌نشین به فردی اطلاق می‌شود که به دلایل مختلفی چون مهاجرت، تبعیض، طرد اجتماعی و فقر اقتصادی از بافت و متن اصلی اجتماع، فرهنگ، اقتصاد به دور افتاده و به طور معمول در نواحی حاشیه‌ای شهرهای بزرگ و برخی محلات فقیرنشین ساکن شده است (میری، 1391: 2).

نابرابری‌های توسعه‌ای و فضایی تقریباً در اغلب کلان شهرهای کشورهای در حال توسعه مشاهده می‌شود. در تهران بررسی کلیه شاخص‌ها نمایانگر نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی در شهر است و ساکنان نواحی جنوبی و حاشیه‌ای شهر تهران در شرایط نامطلوبی نسبت به سایر مناطق به سر می‌برند (رهنمایی و پورموسوی، 1385: 187). بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که از نظر سرانه مسکونی خانوار و کیفیت مسکن مناطق 18، 19، 20، 17، 18 و 16 در پایین‌ترین رده قرار می‌گیرند. هرچند در یک دهه اخیر اقدامات تسهیلاتی و خدماتی زیادی در جهت کاهش فاصله شمال و جنوب از

سوی مدیریت شهری در تهران انجام گرفته که به نوبه خود ارزشمندند، اما برطرف کردن فقر و فاصله طبقاتی و کیفیت زندگی مستلزم اقدامات و حمایت‌های ریشه‌ای، و رای برنامه‌های شهرداری است، آن‌هم با محدودیت‌های مدیریتی که شهرداری در کشور ما دارد. در چرخه فقر، شرایط نامناسب اقتصادی، بیکاری و مسکن نامناسب بر آموزش ضعیف و غیرکافی کودکان و نوجوانان و نداشتن مهارت‌های لازم یا سرمایه برای اشتغال تأثیر می‌گذارد و سپس بی‌سوادی و نداشتن مهارت لازم، خود موجب تشدید بیکاری یا کار با دستمزدهای پایین می‌شود. در مناطق جنوبی و حاشیه‌ای شهر تهران، میانگین تعداد افراد باسواد از میانگین کل شهر کمتر است. این امر به دلیل مهاجرپذیر بودن مناطق حاشیه‌ای و پایین بودن سطح زندگی در این مناطق است که اصولاً دسترسی به آموزش را با مشکل مواجه می‌سازد. تعداد باسوادان در مناطق شمالی بیشتر از مناطق جنوبی است. نتایج آمارگیری در مناطق جنوبی و حاشیه‌ای شهر تهران نشان می‌دهد که در مناطق 15 و 18 و 19 و 20 و 21 و 22 میزان جمعیت جوان بیشتر و بار تکفل نیز بالاتر از سایر مناطق است (همان: 188). یافته‌های یک پژوهش در منطقه 19 شهر تهران (امیری و پورموسوی، 136:1392) نشان داد که بیکاری، فقر و اعتیاد در جدول آسیب‌های اجتماعی منطقه و طلاق و خانواده‌آزم‌گسیخته، مهاجرت و شیوع اعتیاد در جدول دلایل آسیب‌ها، بالاترین رتبه‌ها را در این منطقه به خود اختصاص داده‌اند.

مشکلات رفتاری، یک موضوع مربوط به سلامت عمومی جامعه بوده و جوانان نواحی کم درآمد شهری در معرض رفتارهای مخرب هستند. (لوئیس و همکاران، 2013: 2) بر مبنای مدل اکولوژیکی - مناسباتی خشونت اجتماعی، بچه‌ها و نوجوانانی که در محلات شهری فرسوده و نابسامان زندگی می‌کنند، به طور روزافزونی در معرض خشونت و آزار و اذیت قرار می‌گیرند و در معرض خشونت قرار گرفتن بر روی رفتارهای متخاصمانه تأثیر می‌گذارد. گرچه محققان خانواده‌ها را به عنوان متغیر بسیار مهمی در این رابطه در نظر گرفته‌اند اما تعامل میان فرایندها نباید نادیده گرفته شود. در مدل عملی که کیچتی و لینچ (1993) آن را ارایه نمودند تربیت اشخاص از مجموعه‌ای از این عوامل تأثیر می‌پذیرد: ارزش‌های اجتماعی که خشونت را تقویت می‌کند (سیستم کلان) و ویژگی محله یا محیط‌های اجتماعی که افراد را در معرض خشونت قرار می‌دهند (سیستم متوسط اندام) و محیط خانوادگی (سیستم خرد) روابط و مناسبات بین این عوامل دارای

خصیصه‌ای پویاست. (قالیباف و همکاران، 1389:30 به نقل از اسپانو و دیگران، 2009) در واقع، فرایندهای تربیت خانوادگی می‌تواند روی رفتارهای خشونت‌آمیز اثر بگذارد و فشار از محیط اجتماعی گسترده‌تر می‌تواند فرایندهای تربیت خانوادگی را، به‌ویژه در محدوده‌ها و محله‌های فقیرنشین، تضعیف کند.

به طور کلی، در نتایج پژوهش‌های آسیب‌شناسی اجتماعی شهری، راهبردهای پیشنهادی کاهش آسیب‌های اجتماعی عمدتاً به رفع نیازهای اولیه معیشتی از یک سو و تقویت دستگاه‌های نظارتی و فرهنگ‌سازی از سوی دیگر، و در واقع ارتقای سطح آگاهی و دانش شهروندان از طریق خدمات آموزشی و آموزش شهروندی رایگان و قابل دسترس معطوف است.

پیشینه مطالعات مربوط به برنامه‌های پیشگیری از رفتارهای پر خطر مدرسه - محور

به طور کلی در زمینه علل و عوامل رفتارهای پرخطر، اعتیاد و کج روی‌های دانش آموزان در کشور ایران مطالعات و پژوهش‌های متعدد جامعه‌شناسی و روان‌شناسی انجام شده است اما از آنجایی که برنامه‌های آموزشی پیشگیرانه‌ی مدرسه محور هنوز در آغاز راه بوده و جایگاه عملی‌چندانی در مدارس پیدا نکرده‌اند، در زمینه نقش مدرسه و یا بررسی اقدامات محدود انجام شده در مدارس ایران تحقیقی صورت نگرفته و در برخی پژوهش‌ها فقط به فقدان آموزش‌های مدرسه محور اشاره شده است. برای مثال فتحی و همکاران در پژوهشی با عنوان شناسایی علل گرایش روان‌شناختی نوجوانان به رفتارهای پرخطر، به فقدان برنامه‌های آموزشی پیشگیرانه در مدارس در دوره متوسطه اشاره نموده و تنظیم کتابچه آموزشی مرتبط با پیشگیری از بزهکاری و آموزش آن توسط پلیس را به عنوان یک راهکار پیشنهادی مطرح نموده‌اند. (فتحی و ذاکری پور 1393:117)

به عکس در برخی کشورهای دیگر بویژه آمریکا تدوین برنامه‌های آموزشی پیشگیری و مقابله با خطر در آموزش و پرورش سابقه دیرینه دارد و به همین سبب تحقیق‌ها و پروژه‌های ارزیابی از این آموزش‌ها نیز فراوان است. از اولین برنامه‌های آموزش مدرسه‌محور در زمینه مقابله با موادمخدر و الکل می‌توان به برنامه‌های اتحادیه زنان مسیحی در آمریکا و کانادا در قرن نوزدهم اشاره کرد. هر چند استانداردها یا مدل‌های عمومی برای برنامه‌های پیشگیری که قابل تعمیم به همه کشورها باشد وجود ندارد، اما

در متن یک آموزش رسمی، برنامه‌های پیشگیری حداقل یک دوره دوساله و میانگین حداقل 8 ساعت در هفته برای کسب مهارت‌های مربوطه را نیاز دارد. در امریکا در طی چند دهه اخیر برنامه‌های فشرده در این زمینه تدوین شده است.

در بریتانیا علاوه بر برنامه‌های جدید به مشاوران مدرسه و آموزش معلمان توجه زیادی شده است و از سال 1986 چند برنامه ویدئویی در قالب بسته‌های آموزشی تولید شده است (یونسکو، 1995: 28). در هلند برنامه‌های مبتکرانه‌ای در مدارس به صورت نمایش و بحث‌های گروهی تدوین و اجرا شده است. آلمان سابقه طولانی در آموزش‌های مدرسه‌محور در زمینه پیشگیری از رفتارهای پرخطر و مقابله با موادمخدر دارد و با برخی دانشگاه‌ها در زمینه تربیت دبیر در این حیطه همکاری نموده است. هر چند کشور آلمان بیشتر بر راهکارهای جایگزین مانند گسترش پروژه‌های هنری و تئاتر و موسیقی و امثالهم در بین نوجوانان تأکید دارد (همان: 30).

مدارس به سه دلیل در زمینه آموزش‌های پیشگیری از مواد مخدر مناسب‌ترین گزینه هستند زیرا 1) پیشگیری باید در مقطعی صورت بگیرد که باورها و نگرش‌های دانش‌آموزان هنوز تثبیت نشده است 2) مدارس نظام مندترین شیوه برای دسترسی به نوجوانان هستند 3) مدارس قادرند طیف وسیعی از خط‌مشی‌ها را در زمینه پیشگیری به کار ببرند. (آکادمی بیماری‌های کودکان آمریکا، 2007: 43)

سویا پا در گزارش طرح ملی ارزیابی برنامه‌های پیشگیری از مواد مخدر در امریکا اظهار می‌دارد که تغییر نگرش‌ها و ادراک نسبت به رفتارهای پرخطر در پایه‌های پایین‌تر مدرسه و پایه‌های بالاتر دبیرستان کارایی کمتری نسبت به پایه‌های دوره نوجوانی و بلوغ دارند و هدف اصلی را باید این گروه میانی تلقی کرد. (سویا پا و تورن، 1997: 28) اداره پیشگیری و کنترل جرم سازمان ملل متحد مهم‌ترین اولویت مدارس را آموزش موثر مهارت‌ها و ارتقا دانش و درونی سازی ارزش‌های دانش‌آموزان در این زمینه میدانند و نه تمرکز بر کنترل رفتار آن‌ها. زیرا رفتار دانش‌آموزان به تاثیر عوامل مختلف خارج از مدرسه وابسته است. (سازمان ملل، 2004: 76)

گوتفردسون در نتایج بررسی ملی بیش از 3000 مدرسه که آموزش‌های پیشگیرانه در آن‌ها اجرا می‌شود با توجه به غلبه آموزش‌های کم اثر، لزوم حمایت مدیران، استاندارد

نمودن برنامه، مواد و روش‌ها و حمایت گسترده سازمانها و نهادهای محلی برای کیفیت بخشی به این آموزش‌ها را پیشنهاد نموده است. (گوتفردسون و همکاران، 2002: 76)

در نظام آموزش و پرورش ایران نیز با گذشت زمان توجه به ضرورت آموزش‌های پیشگیری در حال افزایش است و همان طور که پیش تر گفته شد تنها می توان به مطالعات انجام شده در حیطه تدوین اسناد راهبردی اشاره نمود:

در مبانی نظری سند تحول بنیادین در وظایف دولت اسلامی قید شده کودکانی که والدینشان صلاحیت اخلاقی یا تمکن مالی و امکانات رفاهی یا سلامت جسمانی و روانی ندارند، در صورتی که والدین وظیفه تربیتی خود را ایفا نکنند، دولت باید این وظایف را برعهده بگیرد (سند تحول بنیادین، 1393: 216). در سند تازه تدوین شده برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران بند 37 آمده است که برنامه‌های درسی باید به تفاوت‌های ناشی از محیط زندگی (شهری، روستایی، عشایری، فرهنگی، جغرافیایی) توجه کرده و از انعطاف لازم برخوردار باشند (برنامه درسی ملی 1391: 10). همچنین در بیانیه حوزه یادگیری سلامت و تربیت بدنی این سند، بر ایمنی و پیشگیری از آسیب‌های فردی و جمعی در ابعاد و شرایط مختلف تأکید شده است. (همان: 10)

امروزه در وزارت آموزش و پرورش «دفتر مراقبت در برابر آسیب‌های اجتماعی» تاسیس شده که زیر نظر معاونت تربیت بدنی و سلامت وزارتخانه فعالیت می‌کند. این دفتر در نظر دارد بسته‌های فرهنگی- آموزشی تولید نموده و کارگاه‌های توانمندسازی را در دستور کار خود قرار داده است. این دفتر همچنین اقدام به تولید مجله‌ای با عنوان «پیشگیری نوین» نموده است که چهار شماره در چهار فصل سال منتشر می‌شود. همچنین این دفتر طرح‌هایی برای آموزش مهارت‌های مراقبت از خود (دوره ابتدایی) مهارت‌های مقابله با رفتارهای پرخطر (دوره متوسطه اول) و طرح مدارس عاری از خطر (دوره متوسطه دوم) در دست اقدام دارد و در چشم‌انداز برنامه‌های خود ضرورت‌های نهضت فرهنگی پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، استقرار نظام مراقبت اجتماعی کودکان و نوجوانان کشور، استقرار نظام مددکاری خانواده (خانواده‌های بی‌سرپرست و بدسرپرست)، توسعه مداخلات مربوط به کودکان و نوجوانان در معرض خطر و شناسایی و توانمندسازی کودکان و نوجوانان در معرض خطر را در دستور کار خود

قرار داده اند. (منصور کیایی، 18:1394) از دیگر برنامه‌های در حال تدوین که هنوز به مرحله اجرا نرسیده است می‌توان تألیف مجموعه سه کتاب برای سه مقطع ابتدایی، متوسطه اول و متوسطه دوم در سال 94 را ذکر نمود که به سفارش ستاد مبارزه با موادمخدر و با همکاری این دفتر توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی تألیف و در سال 95 به چاپ رسیده (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، 1395). اما هنوز درباره ساعت آموزش اختصاص یافته به آن و معلمانی که باید به تدریس آن بپردازند و سایر موارد اجرایی، تصمیم‌گیری نشده است.

«سند جامع پیشگیری اولیه از اعتیاد» توسط ستاد مبارزه با موادمخدر در سال 89 تصویب و در سال 90 ابلاغ گردید. اعضای ستاد مبارزه با مواد مخدر به جز رئیس‌جمهور 11 نفرند که یکی از آنها وزیر آموزش و پرورش است. در سال 1388 توافق‌نامه‌ای بین ستاد مبارزه با موادمخدر و وزارت آموزش و پرورش منعقد و برای یک دوره پنج ساله 89-93 اقداماتی جهت پیشگیری در مدارس پیش‌بینی شده بود (ستاد مبارزه با موادمخدر، 1390: 24). در این دوره اقدامات چندانی از سوی آموزش و پرورش صورت نگرفت. اما در سال 1393 در پی تولید کتاب‌های جدیدالتألیف، در دو درس مطالعات اجتماعی و تفکر و سبک زندگی پایه هشتم (وزارت آموزش و پرورش، 1393)، مطالب مربوط به آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر، موادمخدر و کنترل خشم به طور مستقیم وارد کتاب شده و فصل مجزایی را به خود اختصاص دادند.

سند دیگری تحت‌عنوان «سند ائتلاف نظام مراقبت اجتماعی دانش‌آموزان» توسط شورای عالی رفاه و تأمین اجتماعی و به عنوان میثاق همکاری‌های چندجانبه وزارت آموزش و پرورش، قوه قضاییه، نیروی انتظامی، سازمان بهزیستی کل کشور و سایر نهادهای ذی‌ربط به تصویب رسیده که در آن سهم و وظایف هر نهاد و دستگاه ذی‌ربط معین و بر استقرار نظام جامع مراقبت اجتماعی مدرسه‌محور، خانواده‌محور، محله‌محور و ظرفیت‌سازی جهت افزایش عوامل محافظت‌کننده و کاهش عوامل مخاطره‌آمیز دانش‌آموزان در مدرسه و خانواده و محله و شناسایی دانش‌آموزان آسیب‌پذیر، تأکید شده است (شورای عالی رفاه و تأمین اجتماعی، 1394).

نگاهی به تأکیدها و ضرورت‌هایی که در جلسات نهادهای امنیتی و فرهنگی در زمینه ضرورت تعامل ناجا و آموزش و پرورش و استفاده از ظرفیت سازمان‌ها برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و ارتقای امنیت جامعه مطرح می‌شود مانند لزوم ورود پلیس به مدارس برای آموزش مهارت‌های مقابله‌ای به دانش‌آموزان (4)، و دیگر موارد مشابه، همه حکایت از آن دارد که در کشور ما از بعد نظری و اسنادی، لزوم و ضرورت آموزش‌های مدرسه‌محور در زمینه پیشگیری از رفتارهای پرخطر و نقش آنها در گسترش امنیت شهری مورد وفاق همه دست‌اندرکاران حوزه‌های ذی‌ربط قرار گرفته است.

هدف کلی پژوهش

با توجه به دغدغه محقق، یعنی لزوم بهره‌گیری از ظرفیت‌های آموزش و پرورش در جهت ارتقای امنیت مناطق حاشیه‌ای شهرها و همچنین اشاعه تفکر پیشگیری از رفتارهای پرخطر از طریق مدرسه، هدف اصلی این پژوهش، بررسی دیدگاه معلمان مناطق آسیب پذیر در ابعاد مختلف آموزش‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و شناسایی موانع و مشکلات و راهبردهای تحقق این آموزش‌ها است.

سؤالات اصلی پژوهش

- 1- تلقی و دیدگاه معلمان در مناطق حاشیه‌ایو کم توسعه یافته شهر تهران درباره نقش و ضرورت برنامه‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی مدرسه - محور چیست؟
- 2- مهم‌ترین مشکلات و موانع آموزش‌های مدرسه - محور در مقابله با آسیب‌های اجتماعی در این مناطق کدام‌اند؟
- 3- تا چه میزان معلمان مناطق حاشیه‌ای و کم توسعه یافته، صلاحیت‌های مورد لزوم حرفه‌ای و اجتماعی مربوط به آموزش دروس پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر را دارند؟ مهم‌ترین نقایص در این زمینه کدام‌اند؟
- 4- عمده‌ترین راهکارهای پیشنهادی در زمینه آموزش‌های پیشگیری از رفتارهای پرخطر در مدارس مناطق حاشیه‌ای کدام‌اند؟

روش پژوهش

نوع این پژوهش کاربردی و روش تحقیق در آن توصیفی-پیمایشی بوده و روش گردآوری اطلاعات مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایشی از طریق پرسشنامه نظرسنجی است.

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

با توجه به اینکه تاکنون ورود مباحث آسیب‌های اجتماعی و آموزش مستقیم آن فقط به کتب درسی مطالعات اجتماعی و تفکر و سبک زندگی دوره اول متوسطه راه یافته و از سوی دیگر آسیب‌های اجتماعی شایع در بین نوجوانان نظیر رفتارهای پرخطر، نزع و گرایش به مصرف موادمخدر و تخریب اموال عمومی، عمدتاً در پسران مشاهده می‌شود، لذا پژوهش روی مدارس پسرانه و دبیران این دو درس که با موضوع تحقیق ارتباط مستقیم دارند، متمرکز گردید. جامعه آماری این پژوهش دبیران دوره متوسطه اول دو درس مذکور در نواحی آسیب پذیر شهری بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای، ابتدا 6 منطقه از مناطق 19 گانه آموزش و پرورش شهر تهران در مناطق جنوبی و حاشیه‌ای شهر تهران یعنی مناطق 15 و 16 و 17 و 18 و 19 و 4 به عنوان مناطق کم برخوردار و در معرض آسیب‌های اجتماعی انتخاب شد. تعداد کل مدارس پسرانه دولتی 6 منطقه مذکور تعداد 108 مدرسه بود که بر اساس فرمول کوکران حجم نمونه معادل 84 محاسبه گردید. در مراحل بعد از هر منطقه، نواحی و مدارس پسرانه به صورت تصادفی انتخاب و از هر مدرسه یک دبیر (مرد) مربوطه برگزیده شد.

ابزارهای پژوهش و شیوه اجرا

مطالعات کتابخانه‌ای شامل بررسی اسناد، روند و پیشینه‌برنامه‌های مدرسه - محور پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی مطالعه پیمایشی شامل تدوین و اجرای پرسشنامه‌های محقق ساخته (84 پرسشنامه بر اساس حجم نمونه) براساس اهداف و سؤالات اصلی پژوهش بوده است. این پرسشنامه‌ها در سه مقوله (صلاحیت‌های حرفه‌ای و اجتماعی و توانمندی معلمان برای آموزش های پیشگیری) (نظرسنجی درباره رفتار و نگرش دانش‌آموزان) و (موانع و محدودیت‌ها و راهبردها) طراحی شد. مقطع زمانی تکمیل

پرسشنامه‌ها اسفندماه در نظر گرفته شد تا معلمان مباحث مربوطه را تدریس نموده و با شخصیت و ویژگی‌های دانش‌آموزان نیز آشنا شده باشند. در ابتدای سال تحصیلی، با معلمان منتخب گفت‌وگوی توجیهی به عمل آمد و به آنها اطلاع داده شد که پرسشنامه‌ای در این زمینه در اسفندماه در اختیار آنها قرار خواهد گرفت. در زمان جمع‌آوری پرسشنامه‌ها نیز پس از بررسی اولیه در صورتی که پرسشنامه‌ها به طور کامل پر نشده و یا نقصانی در جواب‌ها مشاهده می‌شد، به گفت‌وگوی تلفنی برای دریافت عمیق‌تر نظرات اقدام شد.

جداول ردیابی سؤالات کلی پژوهش از سؤالات پرسشنامه نیز طراحی و پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و استخراج داده‌ها، جداول تلخیص شده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. روش آماری به کاررفته در این مطالعه، آمار توصیفی بوده و به فراوانی‌ها و درصدها بسنده شد. به منظور ارزیابی روایی و اعتبار از دو نفر پژوهشگر خبره و پنج معلم استفاده شد و ضریب آلفای کرونباخ، 0/79 محاسبه گردید.

یافته‌های پژوهش

جدول 1 یافته‌های مربوط به مشاهده و بررسی رفتار و نگرش دانش‌آموزان را نشان می‌دهد. این پرسشنامه حاوی سؤالات بسته پاسخ (با درج ستون توضیحات) و سؤالات باز پاسخ بوده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود بنا به نظر اغلب معلمان (52%) میزان آگاهی دانش‌آموزان از اسامی و انواع موادمخدر - که از طریق ارزشیابی تشخیصی معلم قبل از آموزش دروس مربوطه صورت گرفته - نسبتاً زیاد است. اما 72/2٪ معلمان اظهار نموده‌اند که آگاهی دانش‌آموزان از پیامدهای استفاده از موادمخدر در حد کم یا هیچ است.

جدول 1. خلاصه نتایج نظرسنجی درباره مشاهده و بررسی رفتار دانش‌آموزان

الف.

موارد	زیاد	متوسط	کم	هیچ
فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد
میزان آگاهی دانش‌آموزان از اسامی و انواع موادمخدر (قبل از آموزش)	44	52	28	33/3
میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به پیامدهای استفاده از موادمخدر (قبل از آموزش)	10	11/9	12	14/2

اثربخش بودن آموزش درس‌های مربوط به
مقابله با آسیب‌های اجتماعی و تغییر رفتار 10 11/9 29 34/5 25 29/7 5 5/9
و نگرش دانش‌آموزان (پس از آموزش)

ب.

درصد	فراوانی	نظر پاسخ‌دهندگان	موارد
23	20	کمتر از 5 نفر	
45/2	38	5 - 10 نفر	تعداد دانش‌آموزان مستعد برای خشونت و نزاع
19	16	15-11 نفر	(در هر کلاس)
11/9	10	دقیقاً نمی‌دانم - بدون پاسخ	
61/9	52	کمتر از 5 نفر	
23	20	5 - 10	تعداد دانش‌آموزان مستعد برای مصرف موادمخدر
5/9	5	بیش از 10 نفر	(در هر کلاس)
8/3	7	دقیقاً نمی‌دانم - بدون پاسخ	
46	39	1. نزاع	
1	16	2. مصرف موادمخدر	عمده‌ترین رفتار پرخطر و آسیب‌های اجتماعی که
17/8	15	3. مصرف دخانیات (سیگار و غلیان)	نوجوانان این مناطق را تهدید می‌کند.
11/9	10	4. ارتباط جنسی نامشروع	
4/7	4	5. سرقت و تخریب اموال عمومی	
33/3	28	- درس‌ها را مفید تلقی می‌کنند.	
29/7	25	- درس‌ها را دوست داشتند	
19/0	16	(علاقتمندی)	نگرش دانش‌آموزان نسبت به دروس پیشگیری و
11/9	10	- توجه‌شان جلب شده است.	مقابله
5/9	5	- باعث بدآموزی می‌شود.	
		- فرقی با سایر درس‌ها ندارد.	

در زمینه تأثیر دروس مقابله با آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر، تنها 46/4% معلمان این آموزش‌ها را در حد زیاد و متوسط موجب تغییر نگرش و رفتار دانش‌آموزان دانسته و مجموعاً 35/6% این آموزش‌ها را کم‌اثر یا فاقد اثر دانسته‌اند که البته در ستون توضیحات جدول‌های پرسشنامه، به عواملی چون عدم پی‌گیری مشاهده و رفتار دانش‌آموز و یا قابل مشاهده نبودن تغییرات رفتار و دشواری مشاهده در محیط‌های خارج از کلاس اشاره کرده‌اند. البته از نظر 82% معلمان دروس مربوط به مقابله با آسیب‌های اجتماعی مورد علاقه و توجه دانش‌آموزان بوده و چون با زندگی واقعی آنها پیوند دارد دانش‌آموزان آنها را مفید و مناسب تلقی می‌کنند. نکته قابل توجه اینکه 11%

پاسخ‌دهندگان نیز گفته بودند که آموزش این گونه دروس به‌ویژه در زمینه مواد مخدر باعث بدآموزی و حتی تحریک دانش‌آموزان به رفتارهای پرخطر می‌شود و در واقع می‌توان پی برد که برخی معلمان هنوز در برابر گنجاندن این‌گونه مطالب در کتب درسی مقاومت دارند.

با ملاحظه جدول همچنین می‌توان دریافت که 45/2٪ معلمان، تعداد دانش‌آموزان مستعد به نزاع و خشونت را بین 5 الی 10 نفر ذکر کرده‌اند، در حالی که این رقم برای گرایش به مواد مخدر 23/5٪ بوده و در مجموع از نظر 54 درصد معلمان زمینه‌های پرخاشگری و نزاع در بخش قابل‌توجهی از دانش‌آموزان (5 الی 10 نفر و بیش از 10 نفر در هر کلاس) مشاهده می‌شود. البته این نتیجه‌گیری با فراوانی و رتبه اول عمده‌ترین رفتار پرخطر که دانش‌آموزان را تهدید می‌کند نیز هم‌خوانی دارد.

جدول 2 خلاصه نتایج حاصل از پرسشنامه مربوط به ارزیابی صلاحیت‌های حرفه‌ای و اجتماعی معلمان را در زمینه آموزش مقابله با آسیب‌های اجتماعی نشان می‌دهد. این پرسشنامه دو گزینه (بلی) و (خیر) داشت و در کنار هر پرسش نیز ستونی برای توضیحات و علل مثبت یا منفی بودن پاسخ نیز درج گردیده بود.

همان‌طور که از جدول برمی‌آید متأسفانه هنوز اعتقاد به لزوم تنبیه بدنی در معلمان مدارس پسرانه وجود دارد (19٪) و معلمانی که به این گزینه پاسخ مثبت داده‌اند، در توضیح علت، تنبیه جسمی را با توجه به رفتارهای نامناسب دانش‌آموزان اخلاک‌گر در مدارس پسرانه، اجتناب‌ناپذیر و عامل لازم برای کنترل می‌دانند.

فراوانی پاسخ‌های مثبت (1 الی 5 درصد) در موارد زیر از ضعف‌شدید آگاهی‌و اجرا و صلاحیت‌های لازم در بین معلمان است: بند 4 (آگاهی از وجود دفتر مراقبت و پیشگیری در ساختار آموزش و پرورش و مجله رشد پیشگیری)، بند 6 (مطالعه پرونده دانش‌آموزان و آشنایی با وضعیت خانوادگی آنها)، بند 13 (برگزاری جلسات عمومی با خانواده‌ها)، بند 2 (دعوت از پلیس و نیروی انتظامی به مدرسه یا کلاس و پاسخگویی به سؤالات دانش‌آموزان) - که البته اجرای بند 2 در راهنمای تدریس درس مطالعات اجتماعی و دوره‌های آموزشی به دبیران توصیه شده بود.

در این زمینه تنها در مورد آگاهی از تفاهم‌نامه بین وزارت آموزش و پرورش و ستاد مبارزه با مواد مخدر، تعداد پاسخ‌های مثبت 26٪ بود که علت آن آگاهی از این تفاهم‌نامه در دوره‌های آموزشی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم ذکر شده است. همچنین تنها 2/3٪ و 3/5٪ معلمان اظهار کرده‌اند که دانش‌آموزان دارای مشکل را به مشاور داخل یا خارج از مدرسه معرفی کرده‌اند. نبودن پست مشاوره در مدارس و حذف آن و اختصاص تعداد محدودی به مشاوره تحصیلی و همچنین هزینه‌بر بودن ارجاع به مشاوران خارج از مدرسه با توجه به ضعف مالی خانواده‌ها ی این مناطق برای استفاده از خدمات مشاوره، علت این امر بیان شده است.

جدول 2. خلاصه نتایج ارزیابی صلاحیت‌های حرفه‌ای و اجتماعی معلمان در زمینه آموزش‌های مقابله با آسیب‌های اجتماعی n=84

موضوع ارزیابی / تعداد پاسخ‌های مثبت (بلی)	فراوانی	درصد
1- اعتقاد به لزوم تنبیه بدنی به عنوان عامل کنترل رفتار در مدارس پسرانه	16	19
2- دعوت از پلیس یا نیروی انتظامی به مدرسه یا کلاس برای آموزش	1	1/1
3- آگاهی از تفاهم‌نامه‌های وزارت آموزش و پرورش با ستاد مبارزه با مواد مخدر	22	26/1
4- اطلاع از وجود دفتر مراقبت در برابر آسیب‌های اجتماعی در ساختار آموزش و پرورش	5	5/9
5- اطلاع از وجود مجله رشد (پیشگیری نوین) یا ملاحظه آن	1	1/1
6- مطالعه پرونده دانش‌آموزان در آغاز سال تحصیلی به جهت آشنایی با وضعیت خانوادگی دانش‌آموز (شغل، درآمد، سرپرست خانواده، طلاق، بیماری و ...)	8	9/5
7- ارجاع دانش‌آموزان به مشاور مدرسه برای حل مشکلات رفتاری یا ذهنی و خانوادگی	2	2/3
8- ارجاع دانش‌آموزان به مشاور خارج از مدرسه برای حل مشکلات رفتاری و خانوادگی و ..	3	3/5
9- اعتقاد و به‌کارگیری روش‌های مؤثر آموزش مانند بحث و گفت‌وگو، بارش مغزی، پروژه در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی	40	47/6
10- اختصاص زمان و جلسات بیشتر به دروس مرتبط با آسیب‌های اجتماعی و توقف روی آنها	11	13
11- گذراندن دوره آموزشی برای کتاب‌های جدیدالتألیف	30	3/5
12- باور و اعتقاد به نهاد مدرسه در زمینه اولویت دادن آموزش مهارت‌های زندگی نسبت به علم‌آموزی و دروس تخصصی	22	26/1
13- برگزاری جلسات عمومی با خانواده دانش‌آموزان حول محور مسائل آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر	3	3/5

تنها 13٪ پاسخ‌دهندگان زمان و وقت بیشتری را به آموزش دروس مرتبط با آسیب‌های اجتماعی صرف کرده‌اند و پاسخ بقیه معلمان منفی بوده و دلیل این امر را

تأکید مدیر و مسئولین مدرسه مبنی بر رعایت بودجه‌بندی زمانی کتاب‌ها و آزمون‌ها و نداشتن فرصت کافی برای تأمل بیشتر روی این دروس، ذکر کرده‌اند.

شایان ذکر است که با توجه به اجباری نبودن گذراندن دوره برای کتاب‌های جدیدالتألیف، کمتر از یک سوم دبیران مرد در دوره‌های آموزشی مربوطه شرکت کرده بودند. در پاسخ به سؤالات مربوط به رسالت اصلی مدرسه تنها 26/1٪ برای مدرسه، اولویت اصلی آموزش مهارت‌های زندگی اجتماعی را قائل شده‌اند و بقیه جایگاه مدرسه را آموزش‌های تخصصی و آمادگی برای ورود به تحصیلات عالی ذکر کرده و یا اظهار نموده‌اند که در سیستم فعلی آموزش و پرورش، با نوع ارزشیابی‌های تحصیلی و برنامه‌های فعلی، مجال چنین تفکر و اعتقادی درباره مدرسه وجود ندارد.

جدول 3 خلاصه نتایج نظرسنجی درباره راهکارها و موانع آموزش‌های مقابله با آسیب‌های اجتماعی در مدارس را نشان می‌دهد. پرسشنامه این بخش در دو قسمت (الف) بسته پاسخ و (ب) باز پاسخ طراحی شده بود، نظرات پاسخ‌دهندگان پس از استخراج در قالب 11 مقوله دسته‌بندی و فراوانی‌ها و درصد‌های هریک مشخص شد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان بهمین‌انز یادبر ضرورت پرداختن به آموزش‌های پیشگیری، طراحی برنامه‌های درسی مجزا و تغییر در باور و تلقی مدیران مدارس تأکید کرده‌اند. 94/4٪ پاسخ‌دهندگان به میزان زیاد بر ضرورت آموزش خانواده همراه با دانش‌آموزان و 92٪ پاسخ‌دهندگان به میزان زیاد و متوسط بر ضرورت همکاری پلیس و نیروی انتظامی با مدارس در زمینه آموزش‌های مراقبت و پیشگیری، تأکید نموده‌اند.

در مرحله بعد، موانع و مشکلات آموزش‌های پیشگیری و مقابله در مدارس با توجه به فراوانی و درصد گویه‌ها مرتب شدند. با فرض نقطه توافقی 50٪ برای درجه اهمیت مشکلات، 5 مشکل ردیف 1 الی 5 جدول بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. چنین بر می‌آید که اغلب معلمان نه تنها محتوای موجود وارد شده به دو فصل از دو کتاب درسی را برای حل معضلات دانش‌آموزان این مناطق کافی نمی‌دانند بلکه معتقدند انبوهی و دشواری کتب درسی مجال برای سایر برنامه‌ها نمی‌گذارد و از سوی دیگر در مناطق آسیب‌پذیر خود به ترک تحصیل و سر خوردگی منجر می‌شود. مشکل

فقدان پست مشاوره نیز از جمله گویه هایی است که به طور تقریباً یکسان در تمام مناطق مورد مطالعه بر آن تاکید شده است. این پست در مدارس پس از سالها تضعیف، سرانجام حذف گردیده است.

مقایسه گویه‌ها در 6 منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد که در موانع و مشکلات رتبه 1 الی 5 جدول با فرض نقطه توافقی 50 درصد به بالا، تفاوتی بین مناطق مشاهده نمی‌شود. این مشکلات عموماً به وضعیت حاکم و موجود آموزش و پرورش در همه مناطق اشاره دارد. اشاره به مشکل وضعیت خانواده‌ها و تاثیر آن‌ها در کم رنگ شدن این آموزش‌ها تقریباً در همه مناطق فراوانی نسبتاً یکنواختی را نشان می‌دهد که نمایانگر همسان بودن بافت فرهنگی این مناطق است. سایر گویه‌ها تفاوتی در مناطق را بیان می‌کند. برای مثال مشکل فقدان نیروی انسانی مجرب تفاوتی از 50 درصد در منطقه 4 تا صفر در منطقه 16 را نشان می‌دهد.

جدول 3. خلاصه نتایج نظرسنجی در باره موانع و راهکارهای آموزش‌های مقابله و پیشگیری از رفتارهای پر خطر در مدارس

الف. ضرورت‌ها (سوالات بسته پاسخ)

اظهار نظر پاسخ دهندگان	زیاد فراوانی درصد	متوسط فراوانی درصد	کم فراوانی درصد	خیلی کم درصد				
1- ضرورت پرداختن به آموزش مهارت‌های امتناع ورزی، پیشگیری به طور مجزا و عدم کفایت محتوای درسی موجود	69	82	11	13	4	4/7	-	-
2- ضرورت تغییر باور و تلقی مدیران و معلمان از مدرسه به عنوان جایگاه آموزش مهارت‌های زندگی	50	59/5	24	28/5	8	9/5	2	2/3
3- ضرورت طراحی برنامه‌های درسی ویژه و ساعت فوق‌العاده برای آموزش‌های پیشگیری و مقابله	40	47/6	38	45/2	6	7/1	-	-
4- ضرورت آموزش خانواده‌ها همراه با	76	90/4	8	9/5	-	-	-	-

اظهار نظر پاسخ دهندگان	زیاد فراوانی درصد	متوسط فراوانی درصد	کم فراوانی درصد	خیلی کم فراوانی درصد
دانش‌آموزان در زمینه مقابله با آسیب‌ها	42	36	3	3/57
5- ضرورت همکاری پلیس و نیروهای انتظامی با مدارس مناطق آسیب‌پذیر در زمینه پیشگیری	30	28	12	14/6
6- ضرورت برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت آموزشی برای معلمان و پرسنل مدارس مناطق آسیب‌پذیر				

ب. موانع (سوال باز پاسخ)

رتبه	فراوانی گویه‌ها در هر منطقه	منطقه 4	منطقه 15	منطقه 16	منطقه 17	منطقه 18	منطقه 19	جمع فراوانی مناطق	درصد
								N=84	
1	دشواری و انبوهی مطالب کتاب‌های درسی، افت تحصیلی و ترک تحصیل در مدارس پسرانه	9	11	9	10	13	8	60	71/4%
2	نگرانی معلمان از حجم زیاد کتاب‌های درسی و نبودن فرصت برای پرداختن به برنامه‌های ویژه تربیت اجتماعی و مهارت‌های زندگی	9	9	12	11	7	10	58	69%
3	تمرکز مدیران مدارس بر دروس رسمی و نمره و امتحان و عدم حمایت کافی از برنامه‌های ویژه	11	11	9	7	9	10	57	67/8%

رتبه	فراوانی گویه‌ها در هر منطقه N=14	منطقه 4	منطقه 15	منطقه 16	منطقه 17	منطقه 18	منطقه 19	جمع فراوانی مناطق N=84	درصد
4	نبودن پست مشاوره روانشناسی در مدارس (کفایت مشاوره تحصیلی)	9	8	10	12	6	9	54	64/2%
5	روند کند اداری و اجرایی برنامه‌های آموزشی پیشگیری از رفتار های پر خطر، مقطعی و نمایشی بودن	13	7	9	4	11	8	52	61/9%
6	فقدان عزم جدی در مسئولین آموزش و پرورش برای اجرای برنامه‌های پیشگیری	10	1	11	0	4	5	31	36/9%
7	تنگناهای مالی و بودجه‌ای آموزش و پرورش	11	4	5	3	1	3	30	35/7%
8	کم اثر بودن برنامه‌ها به دلیل وضعیت نامناسب خانواده‌های منطقه	4	5	5	2	5	6	27	32/1%
9	فقدان نیروی انسانی و معلمان مجرب برای آموزش های پیشگیری و توانمند سازی	7	0	0	3	4	1	15	17/8%
10	تعداد زیاد دانش‌آموزان در مدارس دولتی،	0	2	4	0	1	3	10	11/9%

رتبه	فراوانی گویه‌ها در هر منطقه	منطقه 4	منطقه 5	منطقه 6	منطقه 7	منطقه 8	منطقه 9	جمع فراوانی مناطق	درصد
	N=14		15	16	17	18	19	N=84	
	دشواری ارائه برنامه‌های مقابله و پیشگیری								
11	دشواری اجرا به دلیل بافت نامساعد فرهنگی منطقه	1	0	2	0	0	3	6	7/1%

نتیجه گیری و پیشنهادها

پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای پرخطر در مناطق حاشیه‌ای و جرم خیز شهری از طریق دستگاه‌های تربیتی و نظارتی امری ضروری است. در این تحقیق، بررسی اسناد، تفاهم نامه‌ها، برنامه‌های در دست اقدام و اظهار نظر مسئولین و نهاد های ذی ربط در امر امنیت اجتماعی نشان داد که لزوم نهضت فرهنگی پیشگیری و توسعه مداخلات مربوط به آموزش نوجواناندر معرض خطر و توانمند سازی آنها به‌ویژه در مناطق حاشیه‌ای و جرم خیز شهرها بیش از پیش احساس می‌شود. در این زمینه آموزش و پرورش رسمی و مدرسه‌ای با توجه به نقش فراگیر آن در زندگی نوجوانان و خانواده‌های آنان اهمیت بیش از پیش می‌یابد. با توجه به فراهم بودن بستر مناسب مدرسه، موضوع پیشگیری از آسیب‌های رو به رشد و فزاینده مناطق حاشیه‌ای، عزم جدی تر نهاد آموزش و پرورش، نیروی‌های انتظامی و سایر ارگان‌های دخیل در موضوع امنیت شهری را طلب می‌کند.

در زمینه سوال اول پژوهش، معلمان در ارزیابی‌های تشخیصی و مشاهده رفتار، میزان آشنایی دانش‌آموزان با اسامی و انواع مواد مخدر را نسبتاً قابل توجه اما میزان آگاهی آنها از پیامدهای استفاده از مواد مخدر را در حد بسیار کم و هیچ و تعداد دانش‌آموزان مستعد برای پرخاشگری و نزاع را زیاد (بین 5 و 10 و بیش از 10 نفر در هر کلاس) اظهار نموده‌اند. از نظر معلمان دوره متوسطه اول در مناطق جنوب و شرق

تهران، عمده ترین رفتارهای پرخطر که نوجوانان این مناطق را تهدید می کند، نزاع و سپس مصرف مواد مخدرمی باشد. این هر دو آسیب می تواند شیوع وسیع و پیامدهای زیانباری در سطح شهر داشته باشد. معلمان این مناطق به اتفاق بر نقش و ضرورت پیشگیری از آسیب های اجتماعی صحنه گذاشته و مباحث ورود یافته به کتب درسی مطالعات اجتماعی و تفکر و سبک زندگی، را کاربردی و مفید و از منظر دانش آموزان جذاب تلقی نموده اما آن ها را کاملا ناکافی و اثر بخش بودن دروس را در گرو شرایط و امکانات لازم دانسته اند.

در مورد سوال دوم پژوهش یعنی مهم ترین مشکلات و موانع بر سر راه آموزش های پیشگیری مدرسه ای، جمع بندی گویه ها (بیش از 50 درصد) به ترتیب دشواری و حجم زیاد کتاب های درسی، افت تحصیلی و ترک تحصیل در مدارس پسرانه نگرانی معلمان از نبودن فرصت برای پرداختن به برنامه های ویژه تربیت اجتماعی و مهارت های زندگی، تمرکز مدیران مدارس بر دروس رسمی و نمره و امتحان و عدم حمایت کافی از برنامه های ویژه، نبودن پست مشاوره روانشناسی در مدارس و روند کند اداری و اجرایی برنامه های آموزشی پیشگیری از رفتار های پر خطر، مقطعی و نمایشی بودن برنامه ها را نشان داد. شایان ذکر است که در این زمینه تفاوتی بین مناطق مورد مطالعه مشاهده نگردید. در رتبه دوم (زیر نقطه 50 درصد) گویه های مربوطه به مشکلات فقدان عزم جدی مسئولین، تنگناهای مالی، وضعیت نامناسب خانواده ها و فقدان نیروی انسانی مجرب برای آموزش های پیشگیری اشاره داشتند.

سوال سوم پژوهش معطوف به صلاحیت های حرفه ای معلمان و شناسایی نقائص در این زمینه بود. جمع بندی ارزیابی از این مقوله نشان داد که کاستی های فراوانی در این حیطة وجود دارد. برخی از این کاستی ها ناشی از شرایط و چارچوب های وضعیت کنونی آموزش و پرورش و مدارس است مانند نبودن پست مشاوره روانشناسی در مدرسه و یا حمایت ضعیف مدیران از برنامه های خارج از چارچوب دروس رسمی. برخی دیگر از کاستی ها به مشکل فقدان آموزش های کافی معلمان به عنوان مهم ترین منابع در آموزش های پیشگیری و مقابله با آسیب های اجتماعی برمی گردد. ارزیابی این بخش، ضعف شدیدی را با توجه به اظهارات خود معلمان نشان داد: نداشتن تلقی صحیح از مدرسه به عنوان جایگاه کسب مهارت های زندگی، نداشتن آگاهی از وضعیت خانوادگی و مشکلات دانش آموزان،

عدم برگزاری جلسات عمومی با خانواده‌ها، عدم استفاده از همکاری نهاد های دیگر مانند پلیس در آموزش محتوای مورد نظر و در نهایت فقدان انگیزه و اهتمام جدی در آنها برای اصلاح تربیت و جلوگیری از سقوط دانش آموزان به دام رفتارهای پرخطر.

در پاسخ به سوال چهارم پژوهش، عمده ترین راهکارهای پیشنهادی حاصل از اظهار نظرها و استنباط محقق را می توان به شرح زیر جمع بندی نمود:

- تلفیق مباحث مربوط به پیشگیری از آسیب های اجتماعی در محتوای برخی کتب درسی رسمی آموزش و پرورش دوره متوسطه اول کافی نبوده و ضرورت دارد برنامه های آموزشی مجزا و ویژه در این زمینه با اختصاص ساعت معین برای نوجوانان تدوین شود. استانداردهای زمانی (حداقل دوسال) گذراندن این دوره های آموزشی به منظور موثر و کار آمد بودن آنها رعایت شود .
- مناطق جنوبی و حاشیه ای و جرم خیز شهرتهران باید در هر نوع برنامه ها و آموزش های پیشگیری از رفتارهای پرخطر در اولویت تام قرار بگیرند و در مدارس این مناطق برنامه های ویژه اجرا شود. شایان ذکر است که هدف اصلی از تعطیلی روزهای پنج شنبه مدارس، اختصاص ساعات فراغت با پرکردن برنامه های مناسب برای دانش آموزان بوده است . به منظور اجرای برنامه های آموزش پیشگیری در مدارس این مناطق می توان از ظرفیت های مدرسه در روزهای پنج شنبه استفاده نمود..
- معاونت آموزشی و فرهنگی ناجا و پلیس در زمینه اجرای برنامه های آموزشی پیشگیری از رفتارهای پرخطر و آسیب های اجتماعی در مدارس مناطق حاشیه ای و جرم خیز و همچنین تولید مواد آموزشی و اطلاع رسانی مناسب مانند جزوه و بروشور و نرم افزارهای مورد نیاز برای دانش آموزان و خانواده ها همکاری و اقدام نماید.
- اولویت دهی و الزامی نمودن برگزاری دوره های توجیهی و کوتاه مدت آموزشی مقابله با رفتار های پرخطر و مهارت های مقاوم سازی نوجوانان برای مسئولین و پرسنل مدارس و خانواده های دانش آموزان مناطق آسیب پذیر با استفاده از فضای مدرسه و همکاری سایر نهادها .

- پست مشاوره روانشناسی در مدارس در همه مقاطع احیا و در برنامه کوتاه مدت، مشاوران کار آمد حداقل به صورت دوره ای و چند روز در هفته به مدارس مناطق آسیب پذیر اعزام شوند تا در حل مشکلات و توانمند سازی دانش آموزان در معرض آسیب به طور جدی اقدام شود.
- با توجه به رویکرد های اسناد بالا دستی منجمله سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی مبنی بر هدف رساندن افراد به حیات طیبه و تلقی از نقش مدرسه به عنوان جایگاه تربیت اجتماعی و آماده سازی افراد برای زندگی اجتماعی لازم است عزم جدی برای یک نهضت فرهنگی و تغییر در نگرش و عملکرد مسئولین و مدیران و معلمان آموزش و پرورش در سطوح مختلف پدید بیاید. این نهضت باید بتواند موجب تغییر در نگرش های نمره محوری و رقابت های ناسالم و حافظه محوری کنونی شود و از فشار بیش از حد تکالیف و متون درسی، به حاشیه رانده شدن و ترک تحصیل دانش آموزان ضعیف و بی توجهی به استعداد های فردی و تفاوت های فرهنگی و منطقه ای جلوگیری کند و به سمت تحقق عدالت آموزشی گام بردارد.
- همچنین موضوع و برنامه های مقابله با آسیب های اجتماعی که گامی مهم در تحقق امنیت اجتماعی به ویژه در شهرهای بزرگ است، باید از چرخه کند اداری و بوروکراسی خارج شود و از ظرفیت و مشارکت نهادهای دخیل در امنیت بهره گیری عملی و کافی شود.
- جلب همکاری و مشارکت سایر نهادها در زمینه های مالی، نیروی انسانی و فضاها در مناطق حاشیه ای و کم برخوردار نظیر استفاده از توان شهر داری ها، خانه های سلامت، فرهنگسراها، مساجد و نظایر آن در آموزش های پیشگیری مدرسه - محور می تواند تا اندازه زیادی در حل مشکلات و تنگناهای مالی آموزش و پرورش در زمینه این آموزش ها موثر بیفتد.

منابع

- امیری، مجتبی؛ پورموسوی، سیدموسی؛ صادقی، منصوره(1392)، مطالعه آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی در منطقه 19 شهرداری تهران از دیدگاه مدیران شهری، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، شماره 5.
- بیات، بهرام(1394)، تحلیل آسیب‌ها و جرایم مناطق حاشیه‌نشین شهر تهران، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات امنیت اجتماعی، شماره 43.
- رهنمایی، محمدتقی؛ پورموسوی، سیدموسی(1385)، بررسی ناپایداری‌های امنیتی کلانشهر تهران براساس شاخص‌های توسعه پایدار شهری، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره 57.
- ستاد مبارزه با مواد مخدر، اداره کل فرهنگی و پیشگیری(1390)، سند جامع پیشگیری اولیه از اعتیاد، تهران: نشر مرکز مشاوره دانشگاه تهران.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی(1395)، مجموعه کتاب‌های مهارت‌های مقابله و پیشگیری از اعتیاد برای دوره ابتدایی، متوسطه اول و متوسطه دوم.
- شورای عالی رفاه و تأمین اجتماعی(1394)، سند ائتلاف نظام مراقبت اجتماعی دانش‌آموزان.
- علی‌اکبری، اسماعیل(1384)، توسعه شهری و آسیب‌شناسی اجتماعی در ایران، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، دوره 36، شماره 2.
- قالیباف، محمدباقر؛ انصاری‌زاده، سلمان؛ پرهیز، فرهاد(1389)، بررسی و تحلیل نقش کانون‌های جرم‌خیز در وقوع جرایم شهری، ماهنامه شهرداری‌ها، سال 11، شماره 100.
- قاسمی اردهایی، علی؛ پروین، ستار(1394)، تحلیل وضعیت جرایم در شهر تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، گزارش شماره 335.
- کلانتری، محسن؛ آیت‌اللهی، آیت(1386)، تأثیر شرایط محیطی بر وقوع بزهکاری و راه‌های پیشگیری از آن (مطالعه موردی: تأثیر تاریکی و روشنایی معابر بر انواع و میزان جرایم ارتكابی در شهر تهران)، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، سال 2، شماره 5.
- کلانتری، محسن؛ توکلی(1386)، شناسایی کانون‌های جرم‌خیز شهری، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، سال 2، شماره 2.
- محمدنژاد حسینی(1391)، شناسایی کانون‌های جرم‌خیز شهر تهران با استفاده از GIS (مورد مطالعه: بزه سرقت در تهران بزرگ سال 1388)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده حقوق.
- منصورکیایی، نادر(1394)، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در مدارس، دفتر مراقبت در برابر آسیب‌های اجتماعی، انتشارات مدرسه.

- میری، سیدرضا (1391)، بررسی جرایم ارتكابی حاشیه‌نشین‌ها با تکیه بر مناطق حاشیه‌ای جنوب تهران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
- وزارت آموزش و پرورش (1393)، کتاب درسی مطالعات اجتماعی، پایه هشتم، دوره اول متوسطه.
- وزارت آموزش و پرورش (1393)، کتاب درسی تفکر و سبک زندگی، پایه هشتم، دوره اول متوسطه.
- وزارت آموزش و پرورش، شورای عالی آموزش و پرورش (1391)، برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران.
- وزارت آموزش و پرورش، شورای عالی آموزش و پرورش، شورای عالی انقلاب فرهنگی (1390)، مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهور اسلامی ایران.
- Buisman, W.R. (1995), *Drug Education : Programmes and Methodology .An Overview of Opportunities for Drug Prevention*, UNESCO
- Council on School Health, American Academy of Pediatrics (2007) *Pediatrics Journal*, vol.120. N.6
- DeHaes, W.F.M (1987), *Lookinf for Effective Drug Programmes*, Health Education Researches, Vol 2, No 4
- Gottfredson Denise. C et al (2002) *Quality of School-Based Prevention Programms: Results from a National Survey*, *Journal Research in Crime and Delinquency*, vol 39
- Greenberg S and W.Rohe (1984), *Neighborhood Design and Crime*, *APA Journal* Vol 50:1
- Lewis, Kendra et al (2013) *Problem Behavior and Urban –low income Youth*, *American Journal of Preventive Medicine*, vol 44. Issues 6
- Suyapa Silvia & Thorne Judy (1997) *School – Based Drug Prevention Programms ,A loncitudinal Study in Selected School Districts, Final Report Projects*, Research Tringle Institute
- United Nations, The office for Drug Control & Crime Prevention (2004) *School – Based Education for Drug Abuse Prvention*, UN Publication, Austria
- خبرگزاری تسنیم، 1394/9/24، کد خبر 943923
- خبرگزاری میزان، 1395/4/1، کد خبر 188588 ÷ 21
- خبرگزاری فارس، 1394 /5/30، www.farsnews.com
- خبرگزاری پارسینه، 1394/9/29، کد خبر www.parsine.com 266295